UNESCO WERELDERFGOED **2025/2026**

Hollandse Waterlinies

MOESTUINEN
op historische plekken

PONTJE MÉÉR
4 fietstochten door fortenland

OP AVONTUUR
met kinderen

DRAAI OM
EN LEES ALLES OVER FORTEN, BUNKERS EN VESTINGEN

Welkom!
OP ONZE FORTEN

NATUURPARADIJS RIJNAUWEN + POLDERPIRAMIDE + LAATSTE SCHUILPLAATS + HOE WERKT DE LINIE?

Hoe verzeker je de verdedigingslinies van vroeger?

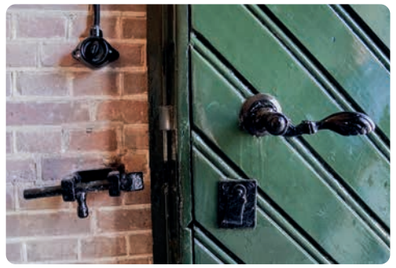

Forten, kazematten en bunkers legden het fundament van Nederland zoals wij dat nu kennen. Het waren ankerpunten in de verdedigingslinies tegen onze vijanden. Tegenwoordig zijn het publiek toegankelijke rustpunten met een vaak educatieve en recreatieve functie. Plaatsen om je in te beelden hoe het leven ooit was of om te reflecteren op je eigen strijd in het heden. Om dit robuuste erfgoed te behouden voor de toekomst, heeft Donatus een unieke fortenverzekering ontwikkeld. Met specialistische bouwkundige en verzekeringstechnische kennis inventariseren, taxeren en verzekeren wij deze robuuste monumenten zorgvuldig. Zodat iedereen kan blijven genieten van hun standvastigheid.

donatus

verzekert kerken en monumenten

Kennis maken met Donatus? Bekijk www.donatus.nl of bel 073-5221700.

GA OP PAD IN DE HOLLANDSE WATERLINIES

Welkom bij deze nieuwe editie van de Hollandse Waterlinies, als onderdeel van FORT!. Je vindt hierin weer veel achtergrond-informatie en leuke tips om de Hollandse Waterlinies te ontdekken. Pak de fiets of trek de wandelschoenen aan en verken een van de pontjesroutes. Wist je dat er wel 10 pontjes zijn in de Waterlinies? Dat is niet voor niets, want water maakt de Waterlinies uniek. Lees alles over hoe dit ingenieuze systeem van sluizen, dijken, kanalen en gemalen werkte en vaak nog steeds werkt. Lees waar het water vandaan kwam en waarom de boeren daar niet altijd blij mee waren. En hoe ging dat inunderen nu precies in zijn werk? Bekijk via de QR-code het filmpje waarin het allemaal uitgelegd wordt. Er zijn nog meer veel meer verhalen, dus blader snel verder en ga al lezend op pad in Unesco Werelderfgoed Hollandse Waterlinies.

COVER: NAMO/ LAURENCE DELDERFIELD

IN DIT NUMMER

4 De moestuin op Vrederijk
krijgt een nieuwe toekomst

9 'Ik koester de stilte'
Diet Vos, Fort Maarsseveen

10 Natuur floreert op Rijnauwen
dankzij rust en afwisseling

13 'Bouwers heel vooruitstrevend'
John van Loon, Fort van Hoofddorp

14 Varen naar de overkant
4 pontjesroutes

18 De huiskamersfeer
van Drechtfort

22 Laatste vluchtplaats voor koning
Extra linie voor Amsterdam

24 Piramides in de polder
Schuilplaatsen voor soldaten

26 Waterlinies aan het werk
om het rijke westen te beschermen

28 Spelenderwijs
forten ontdekken

30 Het Geheim van de Linies
Speciaal lesproject basisonderwijs

MOES TUINEN

met historische wortels

Op veel *forten* vind je tegenwoordig een moestuin. Niet vreemd, want ook vroeger was een moestuin handig om de bewoners of militairen van *voedsel* te voorzien. Sommige moestuinen liggen zelfs nog op de historische plek.

Het huidige landgoed

Vrederijk in Loenen aan de Vecht omvatte oorspronkelijk stukken grond van verschillende buitenplaatsen. Na verschillende bestemmingen en eigenaren bestond het terrein eind vorige eeuw voornamelijk uit een verwaarloosd houtkapbos en maisakkers.
De huidige eigenaren, de familie Groenink, wilden het gebied als één landgoed onder de naam Vrederijk weer in oude glorie herstellen. Vanaf 2003 knapten ze het bos en het weiland op en legden ze een nieuw natuurgebied aan. Ook herstelden ze de vijver en de oude zichtlijnen, waarbij de oude bomen zoveel mogelijk zijn behouden.
Een deel van het landgoed is nu een openbaar wandelpark waar je drie groepsschuilplaatsen en de fundering van een geschutskoepel kunt vinden, die voor de Tweede Wereldoorlog zijn gebouwd als deel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

VOLKSTUINTJES

Verderop op het terrein, achter het vroegere buiten Bijdorp, lag een buxus- en bloemen-

TEKST: LOETHE OLTHUIS, FOTOS: DEPOSITPHOTO, MAARTEN VAN HAAFF, LOETE OLTHUIS, SERGE SCHOEMAKER, TITIA DE ZEEUW, E.A.

hollandsewaterlinies.nl

kwekerij met kleine volkstuintjes. Op oude kaarten kun je zien dat er al in de 18de eeuw groenten en fruit op deze plek werden gekweekt. Daarom is dat deel van het landgoed omgevormd tot één grote moestuin van zo'n 1.000 vierkante meter, met glazen kassen, een schapenwei en een kleine boomgaard met fruitbomen.
Een groep van pakweg tien vrijwilligers onder leiding van Gerjanne bewerkt de moestuin. Samen met haar man Gijsbert, die als tuinman de rest van het terrein onderhoudt, wonen zij in de tuinmanswoning op het landgoed. "Voor ik hier kwam, zo'n drie jaar geleden, had ik nauwelijks ervaring met moestuinen", bekent Gerjanne. "Maar al doende leer je. En een aantal van de vrijwilligers heeft wél moestuinkennis. Daar leer ik ook weer van en zo ontdekken we samen wat wel en niet werkt. We hebben er enorm veel plezier in. Het is heerlijk om lekker buiten bezig te zijn en allerlei verschillende groenten uit te proberen."

KEUKENBRIGADE

In de moestuin staan ook bloemen als dahlia's, korenbloemen, Oostindische kers en klaverzuring. Die lokken bestuivende insecten, maar zijn ook eetbaar. Een deel van deze bloemen gaat naar de keuken van restaurant *Het Amsterdammertje* in Loenen. Chefkok André Gerrits en zijn keukenbrigade gebruiken ze om borden mee op te maken. De groenten gaan naar de vrijwilligers of worden verkocht in de Landgoedwinkel. Daar kun je ook honing van het landgoed kopen, evenals zaailingen, jonge groenteplantjes, die over zijn. Gerjanne: "We telen veel verschillende groenten, vruchten en kruiden. Bekende soorten, zoals bietjes, bonen, courgettes, peterselie, prei, pompoenen, wortels en uien. En ook bramen, frambozen en pruimen. In de kas doen aubergines, basilicum, komkommers, paprika's en kerstomaatjes het heel goed. Maar we experimenteren ook met bijvoorbeeld asperges, meerjarige broccoli, knoflook, rammenas, winterpostelein en zelfs kousenband. Het is geweldig als dat lukt."

EIGEN SCHAPEN

Gerjanne en haar moestuinteam werken strikt biologisch en zoveel mogelijk handmatig. "Vorig jaar hadden we te kampen met ontzettend veel slakken, het was verschrikkelijk. We hebben heel veel met de hand weg geraapt." In de tuin staan compostbakken voor het groenafval en de paadjes zijn van zelf gesnipperd hout. "We hebben ook eigen schapen en hun mest gebruiken we in de moestuin", vertelt Gerjanne. "Als het nodig is, halen we koemest uit de buurt."
Dit seizoen wil Gerjanne experimenteren met zogenoemde permacultuur. "De verschillende groenten staan dan niet meer in aparte rijen, maar juist door elkaar, zodat ze minder snel worden aangetast als er een ziekte of insectenplaag in de tuin is."
De moestuin is alleen op Open Monumentendag voor iedereen toegankelijk. "Maar we kunnen heel goed wat nieuwe vrijwilligers gebruiken", zegt Gerjanne lachend. "En de Landgoedwinkel is in het seizoen elke maandagmorgen open, check de website."
vrederijk.nl

'Het is heerlijk om buiten bezig te zijn en van alles uit te proberen'

Vrijwilligers bewerken de moestuin

Groepsschuilplaats op het landgoed

Meer moestuinen

DUURZAME GROENTEN

Natuurlijk is er een moestuin op het duurzame fort-eiland Pampus. Daar kweken vrijwilligers 'vergeten groenten': biet, bonen, pastinaak, palmkool, radijs en rammenas bijvoorbeeld, maar ook kerstomaatjes, prei, koolsoorten en kruiden als munt en tijm. De oogst gaat naar fortrestaurant Paviljoen. Chefkok Diane Beekhuizen maakt een deel van de groenten in. Die verwerkt ze onder meer in het 'broodje moestuin'. Een aanrader.
pampus.nl

MOESTUIN IN DE STARTBLOKKEN

De moestuin op Fort De Gagel in Utrecht bestaat nu nog uit drie flinke bakken. Maar tomaatjes, komkommer en vooral peterselie gedijen er zo goed, dat de enthousiaste fortmedewerkers dit jaar beginnen met een echte moestuin in de volle grond. Het fort-restaurant verwerkt de peterselie al in de kroketten en bitterballen. Daar serveren ze ook gagelbier, gebrouwen met de wilde gagel die rond het fort groeit.
fortdegagel.nl

WILDE GROENTE

Op het dak van Fort van Hoofddorp is een grote tuin aangelegd met vooral wilde planten. Maar er zijn ook een boomgaardje, kruidentuin en moestuin. Vorig jaar konden er al frambozen, komkommers, kruisbessen, peulen, pompoenen, bieten, sla, knoflook, kruiden en kersen worden geoogst. De tuinen zijn toegankelijk, maar je kunt er ook heerlijk zitten aan een picknicktafel.
fortvanhoofddorp.nl

MUSEUM-MOESTUIN

In de 17de eeuw liet de bekende schrijver P.C. Hooft, toen eigenaar van het Muiderslot, prachtige tuinen aanleggen, waaronder een warmoeshof, zoals een groentetuin destijds werd genoemd. Daar groeiden ook groentesoorten als asperges, artisjokken en zelfs tropische vruchten, in die tijd een statussymbool. Tegenwoordig is de hele tuin in 17de-eeuwse glorie hersteld. De oorspronkelijke historische groenterassen zijn weer aangeplant en zo een deel van de museumcollectie geworden.
muiderslot.nl

'HET IS EEN LEVENDIGE BOEL'

Diet Vos, vrijwilliger Fort Maarsseveen

"2,5 jaar geleden kwam ik voor het eerst op het fort en het virus kreeg me meteen te pakken. Ik woon er nog net niet, maar ben veel op het fort. We zijn nu met 16 fortwachters: de gastheren en -vrouwen. We hebben totaal verschillende achtergronden, maar allemaal dragen we het fort een warm hart toe. Door de vele activiteiten die we organiseren is het een ontmoetingsplek geworden. Fort Maarsseveen groeit uit tot een cultureel centrum met muziek, theater, ateliers, exposities en workshops. Het fort is ook de uitvalsbasis van de Polderwachter, kunstenaar Marcel Blekendaal, die van hieruit wandelingen door de Bethunepolder leidt en lessen over de waterlinie geeft. Zelf zit ik in het kernteam, geef rondleidingen, coördineer het vrijwilligerswerk en ben betrokken bij de organisatie van veel activiteiten. Het is een levendige boel. Toch koester ik ook de momenten dat ik 's zomers in m'n eentje het pontje afstap en het terrein oploop. Het is dan helemaal stil, je hoort alleen de vogels. Dan voel je je even alleen op de wereld." **fortmaarsseveen.nl**

TEKST: FRANS BOSCHER, FOTO: ROLAND REINDERS

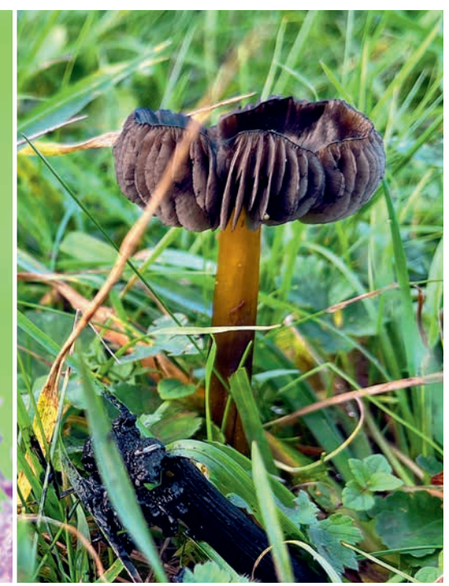

RIJKDOM NATUUR RIJNAUWEN NAUWKEURIG VASTGELEGD

‘WAT JE NIET KENT, KUN JE NIET BESCHERMEN’

Reeën, vossen, *dassen*. En ijsvogels, uilen en haviken, vleermuizen en ringslangen, slakken, libellen, sprinkhanen en (nacht)vlinders, ruim 250 soorten wilde bloemen, zoals *rietorchis* en duizendguldenkruid, (korst) mossen en talloze paddenstoelsoorten. Al deze dieren- en plantensoorten *leven* op en rond Fort bij Rijnauwen.

TEKST: LOETHE OLTHUIS, FOTO'S: DEPOSITPHOTO, WINFRIED LEEMAN, MARTIN VAN LOKVEN, E.A.

Fort bij Rijnauwen bij Bunnik is in 1870 gebouwd als grootste bouwwerk van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en staat tot in het buitenland bekend als ‘Natuurfort’ en ‘paddenstoelenparadijs’. Sinds 1975 beheert Staatsbosbeheer het fort, dat onderdeel is van het Natuur Netwerk Nederland. De unieke fortnatuur is onmisbaar voor de biodiversiteit in de regio. In en rond het fort leven bijvoorbeeld 186 dier- en plantensoorten die worden bedreigd in hun voortbestaan.

METEN IS WETEN

“We leggen elk jaar vast hoeveel soorten planten en dieren hier leven”, vertelt Cees de Jong, bioloog en voorzitter van Vrienden van Fort bij Rijnauwen. De vrienden ondersteunen Staatsbosbeheer bij de bescherming van de bijzondere fortnatuur en -cultuur. “In 2023 waren er al 1.243 soorten en we verwachten er nog meer te vinden. Meten is weten. Wat je niet kent, kun je ook niet beschermen.
We werken samen met meer dan 10 professionele organisaties, zoals de Zoogdiervereniging en de Vlinderstichting. Naar aanleiding van de uitkomsten van de inventarisatie wordt bekeken of aanpassing van het natuurbeheer op het fort nodig is.”

Cees de Jong, bioloog en voorzitter van Vrienden van Fort bij Rijnauwen

CONSEQUENT MAAIEN

Dat Rijnauwen zo’n bijzondere planten- en dierenrijkdom kent, is volgen Cees te danken aan de jarenlange consequente manier van maaien. Aanvankelijk vanwege de veiligheid. Te veel hoog, dor gras was riskant in verband met het opgeslagen buskruit.

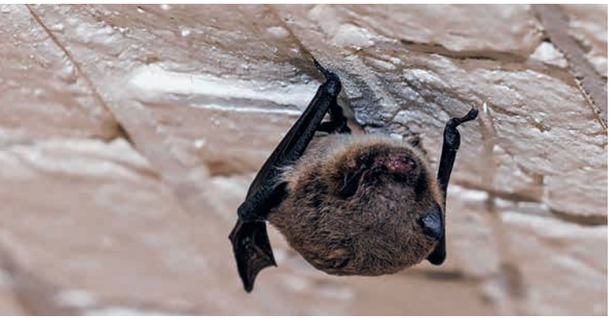

Geschubde inktzwam (boven) en watervleermuis (onder)

Het fortlandschap kent veel leefgebiedjes, ideaal voor planten en dieren

Later werd het onderdeel van het natuurbeheer, want door frequent maaien verschraalt de bodem en krijgen meer wilde planten een kans.
"Verder zijn er inheemse bomen en struiken zoals eiken, kastanjes, wilgen, meidoorns en sleedoorns rond het fort aangeplant", aldus Cees, "zodat het voor een vijand lastiger te zien was én bovendien minder toegankelijk. Juist inheemse planten dragen bij aan de biodiversiteit. De graslanden, het bos, de struiken en de waterpartijen vormen nu een fantastisch leefgebied voor veel dieren. Zo trekken de reeën zich overdag terug in het bos en 's nachts grazen ze op de weiden rondom het fort."

VEEL VARIATIE

De ligging van het fort, bij de Kromme Rijn op een plek met verschillende grondsoorten, draagt ook bij aan de rijke natuur, net als de grachten, stenen gebouwen, betonnen kazematten en vestingwallen.
De hoogteverschillen die daardoor zijn ontstaan, zorgen ervoor dat er veel aparte leefgebiedjes (biotopen) in het fortlandschap zijn, die soms zonnig, soms beschaduwd, soms nat of juist droog, dan weer zanderig of kleiig zijn.
Variatie in leefgebieden trekt een variatie aan flora en fauna aan. Er overwinteren bijvoorbeeld diverse vleermuissoorten in het fort en ijsvogels nestelen in speciaal gebouwde ijsvogelwanden.
"De rust in het gebied heeft ook een belangrijke rol gespeeld", zegt Cees. "Door de jarenlange afsluiting, tot 1975, gingen veel dieren en planten zich hier vestigen." Sinds de jaren '90 is het fort onder begeleiding van een gids beperkt toegankelijk voor het publiek.

NIET VEILIG

Nog steeds is de fortnatuur niet veilig. Het fort ligt ingesloten tussen snelwegen en erboven komt mogelijk een nieuwe aanvliegroute. De vermesting door stikstof vormt de grootste bedreiging. Hiervan profiteren bijvoorbeeld brandnetels, bramen en berenklauwen, die andere wilde planten wegconcurreren. Ook de kwaliteit van het grachtwater gaat achteruit.
"Gelukkig blijft Staatsbosbeheer met de steun van Vrienden van Fort bij Rijnauwen dit geweldige stuk natuur beschermen", benadrukt Cees.

RONDLEIDINGEN EN EXPEDITIES

Ga eens kijken in dit bijzondere natuurfort. Onder begeleiding van een gids zijn er het hele jaar natuurexpedities op het fort. Andere rondleidingen zijn juist meer op de historie van het fort gericht. Ook worden er regelmatig cursussen door de Vrienden georganiseerd, zoals een vogelcursus of paddenstoelcursus.

Fort bij Rijnauwen, Vossegatsedijk 3-5, Bunnik.

Informatie: **staatsbosbeheer.nl**

Vrienden van Fort bij Rijnauwen: **fortbijrijnauwen.nl**

Agenda:

'PRACHTIG BOUWWERK'

John van Loon, vrijwilliger Fort van Hoofddorp

"Als fotograaf ben ik 13 jaar geleden betrokken geraakt bij Fort van Hoofddorp. Ik kwam al op het fort, omdat ik lid was van de schietvereniging die er onderdak had. Hij staat bovendien bij mij om de hoek. In 2012 heb ik het fort gefotografeerd in de slechte staat waarin het toen was én de maquette van hoe het fort er na renovatie uit zou zien. Vervolgens ben ik allerhande klussen gaan doen, zoals het onderhoud van de buitenboel, hand- en spandiensten bij jazzoptredens en het fotograferen van de vleermuizen. Het fort is door de renovatie erg mooi geworden. Er is door Els en Loek van de Kreke een tuin aangelegd naar de ideeën van Piet Oudolf, de bekende tuinarchitect. Daar is veel werk in gestoken. Hij ligt er nu schitterend bij. Wat me bij forten vooral fascineert is hoe vooruitstrevend de inzichten van de bouwers waren. Ik ben van huis uit technicus en kijk met bewondering naar de hefmechanismen die met beperkte middelen zijn gemaakt om kanonnen naar het dak te verplaatsen. Forten zijn toch prachtige bouwwerken." **fortvanhoofddorp.nl**

TEKST: FRANS BOSCHER, FOTO: ROLAND REINDERS

EEN PONTJE MÉÉR

Met een pontje een rivier *oversteken*, dat geeft je *wandel- en fietsroute* nét iets meer sjeu. Stap aan boord en laat je varen. Zie het weidse water, voel de lichte deining van de golven. En dan … sta je alweer aan de overkant. Pontjes lenen zich ook goed om van het ene naar het andere fort te hoppen. We hebben *vier pontjesroutes* én een aantal pontjes in de Hollandse Waterlinies voor je geselecteerd. Ze staan *garant* voor een zomers dagje uit.

TEKST: SIETSKE DE VET, FOTO'S: JAN ADELAAR, ROGIER BOS, JESSICA DE KORTE, MARTIN VAN LOKVEN, JASJA VLIEGT, E.A.

LEKKER LUNCHEN
BIJ WERK AAN 'T SPOEL

ONDER EN BOVEN DE LEK

Stap of trap deze zomer eens langs de Lek en laat je overzetten met de e-Liniepont. Dit gloednieuwe, elektrische pontje met zonnepanelen vaart in een driehoek tussen Fort Everdingen, Werk aan 't Spoel en Werk aan de Groeneweg. Alleen fietsers en wandelaars kunnen mee.

1 WATERWERKENROUTE

Pak de fiets en rijdt boven- en onderlangs de Lek tussen Nieuwegein, Culemborg en Vianen. De Waterwerkenroute (30 km) kent drie varianten en verschillende opstapplekken, wel zo handig. Fiets over slingerende dijken met uitzicht op de rivier, ga op zoek naar forten van de Hollandse Waterlinies en pauzeer op een van de vele terrassen die je onderweg tegenkomt. Je maakt gebruik van twee reguliere veerponten, maar natuurlijk kun je 's zomers ook even heen-en-weer over de Lek met de e-Liniepont.

2 RONDJE LINIEPONTJE

Wandelliefhebbers komen aan hun trekken met Rondje Liniepontje (10 km). Struin door de uiterwaarden vol bloeiende bloemen en grazende koeien. Verken de groepsschuilplaatsen en de loopgraven bij Werk aan de Groeneweg. Steek de Lek over met de e-Liniepont en geniet van een aangename pauze bij Werk aan het Spoel of bij Fort Everdingen. Let op: je kunt de route alleen lopen als de e-Liniepont vaart (in voorjaar en (na)zomer). Zie hier de dienstregeling: **uiterwaarde.nl/pontjes/de-liniepont**

WATERWERKENROUTE
Download deze fietsroute

BEEMSTER FORTENFIETSROUTE

Twee vliegen in één klap: al fietsend verken je de Stelling van Amsterdam én droogmakerij de Beemster. Beide staan op de Unesco Werelderfgoedlijst. Kers op de taart is Jan Hop, het veerpontje tussen Fort bij Spijkerboor en De Rijp.

3 VIJF FORTEN

Tijdens deze fietsroute (52 km) vanuit Purmerend ontdek je een onvervalst stukje Noord-Holland. Vanaf de Beemsterringdijk kijk je uit over polders met uitgestrekte graslanden waar weidevogels graag neerstrijken. Je komt langs statige stolpboerderijen, schilderachtige dorpjes en vijf forten met nieuwe, uiteenlopende functies. Fort Benoorden Purmerend heeft munitie ingeruild voor flessen wijn. Fort Resort Beemster is omgetoverd tot luxe wellness-hotel. Alleen op Fort bij Spijkerboor is veel van vroeger bewaard gebleven, van kanon tot slaapvertrek van de soldaten.

JAN HOP

In De Rijp duik je terug in de tijd. Het prachtige raadhuis herinnert aan een welvarend vissersverleden. Fiets door naar Spijkerboor en steek met de pont 'Jan Hop' het Noordhollandsch Kanaal over. Dit fiets- en voetveer is genoemd naar de populaire veerman Jan Hop, die zijn klanten – veel kinderen – van 1911 tot 1946 in een roeiboot naar de overkant bracht. Saillant detail: Jan kon niet zwemmen. Gelukkig is zijn bootje nooit omgeslagen.

BEEMSTER-FORTEN-FIETSROUTE
Download deze fietsroute

FORT BIJ SPIJKERBOOR, HET GROOTSTE FORT VAN DE STELLING VAN AMSTERDAM

BEZOEK OOK DE TENTOONSTELING OP FORT PANNERDEN

RONDJE PONTJE PANNERDEN

Tijdens deze afwisselende fietsroute steek je maar liefst drie rivieren over met een pontje: de Waal, het Pannerdensch Kanaal en de Rijn. Combineer je tocht met een bezoek aan Fort Pannerden en je dag kan niet meer stuk.

4 WATER

Kies voor deze route een zonnige, zomerse dag uit, want met Rondje Pontje Pannerden (36 km) draait alles om water. De route voert je langs de slingerende Linge en het grote meer van recreatiegebied De Bijland. Verken ook de plassen en moerassen van De Gelderse Poort, ontstaan doordat het rivierwater vrij kan in- en uitstromen. En dan hebben we het nog niet eens over de pontjes gehad.
Check vooraf de vaartijden op **kievitsveerdiensten.com** en **veerdienstdoornenburg.nl**

RONDJE-PONTJE-PANNERDEN
Download deze fietsroute

Méér pontjes

In het gebied van de Hollandse Waterlinies zijn méér veerpontjes voor fietsers en wandelaars. Een kleine selectie, van noord naar zuid:

- Haarlem Schalkwijk – Cruquius (Ringvaart Haarlemmermeer)
- Nigtevecht – Nederhorst den Berg (Vecht)
- Nieuwer ter Aa – Breukelen (Amsterdam-Rijnkanaal)
- Fietsboot Vecht: Nieuwersluis – Breukelen – Maarssen
- Gorinchem – Werkendam – Hardinxveld (Boven-Merwede)
- Woudrichem – Slot Loevestein – Fort Vuren (Waal)
- Lage Zwaluwe – Biesbosch (Amer)

Let op: veel pontjes varen alleen tijdens het seizoen. Voor een oversteek wordt een kleine bijdrage gevraagd. Alle vaartijden en betaalmogelijkheden staan op **veerponten.nl**

‘OP SLAG *verliefd* OP DE PLEK’

Er zijn voor mensen die even weg willen uit de waan van de dag. Dat is wat Marco van Bemmel en Thamar Peper hun gasten bieden in hun restaurant Drechtfort.

TEKST: FRANS BOSSCHER, FOTO'S MARTIN VAN LOKVEN

Een knus, sfeervol huiskamerrestaurant. Dat is de korte omschrijving die Marco van Bemmel geeft van Restaurant Drechtfort, dat hij samen met zijn vrouw Thamar Peper runt. Het fort staat ten zuiden van Uithoorn, daar waar de Kromme Mijdrecht en de Amstel samen verder gaan richting Amsterdam. "Wij zijn er voor mensen die geen haast hebben", zegt Marco. "Mensen die de tijd nemen voor een lekker avondje uit, die even weg willen uit de waan van de dag. Wij willen ze een mooie avond bieden met goed eten. Want dat is waar horeca ooit voor bedacht is."
Heel bewust nemen ze afstand van de trend in de horeca. Marco: "Het draait vaak om innovatie, nieuwe concepten. Voor ons draait het om gasten ontvangen en ze blij maken. Gastvrijheid is het grootste goed."

Drechtfort
Behalve voor een diner kun je op Drechtfort terecht voor bruiloften, verjaardagsfeesten en vergaderingen.
Grevelingen 30 1423 DN Uithoorn
drechtfort.com

NIEUWE STEK

Marco en Thamar hebben beiden een geschiedenis in de horeca. Marco was 15 jaar kok en ging daarna in de verkoop van horeca-benodigdheden. Thamar had met haar familie een pannenkoekenrestaurant. Hoewel ze beiden goed waren in hun werk, kwam na verloop van tijd toch de twijfel: is dit nou wat we echt willen? "Thamar zag op een dag Fort aan de Drecht op Funda in business. We zijn er een paar keer langsgereden en waren op slag verliefd op de plek: dit is romantisch, idyllisch. We wisten meteen dat dit onze nieuwe stek moest worden."
Nu 2,5 jaar later is er ook de waardering voor de geschiedenis van het fort. "Je gaat je toch versneld verdiepen in de historie." De verliefdheid is er nog steeds. "In de winter is het romantisch en knus. In de zomer vind je hier rust, groen, bloeiende druiven. Alles klopt. Als je dat vergelijkt met een terras in het centrum van een stad..."

VERRASSINGSMENU

Bij hun rolverdeling zijn ze al net zo tegendraads als met hun bedrijfsfilosofie. "Toen we begonnen, stond ik in de keuken. Thamar deed de voorkant. Dat is de gebruikelijke rolverdeling. Maar al na 2 weken was duidelijk dat dat anders moest. Thamar is nu de chef, ik ben de gastheer. En natuurlijk steunen we elkaar."
Hun aanpak werkt. Het is ze gelukt om op een locatie met weinig aanloop mensen naar Drechtfort te trekken. Dat zit 'm misschien ook wel in het avontuurlijke van een avondje dineren in hun restaurant. Gasten geven aan waar de kok rekening mee moet houden, zoals de wens om vegetarisch te eten, en krijgen dan vier tot zes gangen geserveerd. "Het enige dat je weet is dat de producten vers en aangepast aan het seizoen zijn", zegt Marco. "Dat slaat aan. We zitten nu bijna altijd vol. Dit voelt goed, hier gaan we mee door."

ONTDEK DE MOOISTE ROUTES LANGS DE HOLLANDSE WATERLINIES #JEBENTZOBUITEN

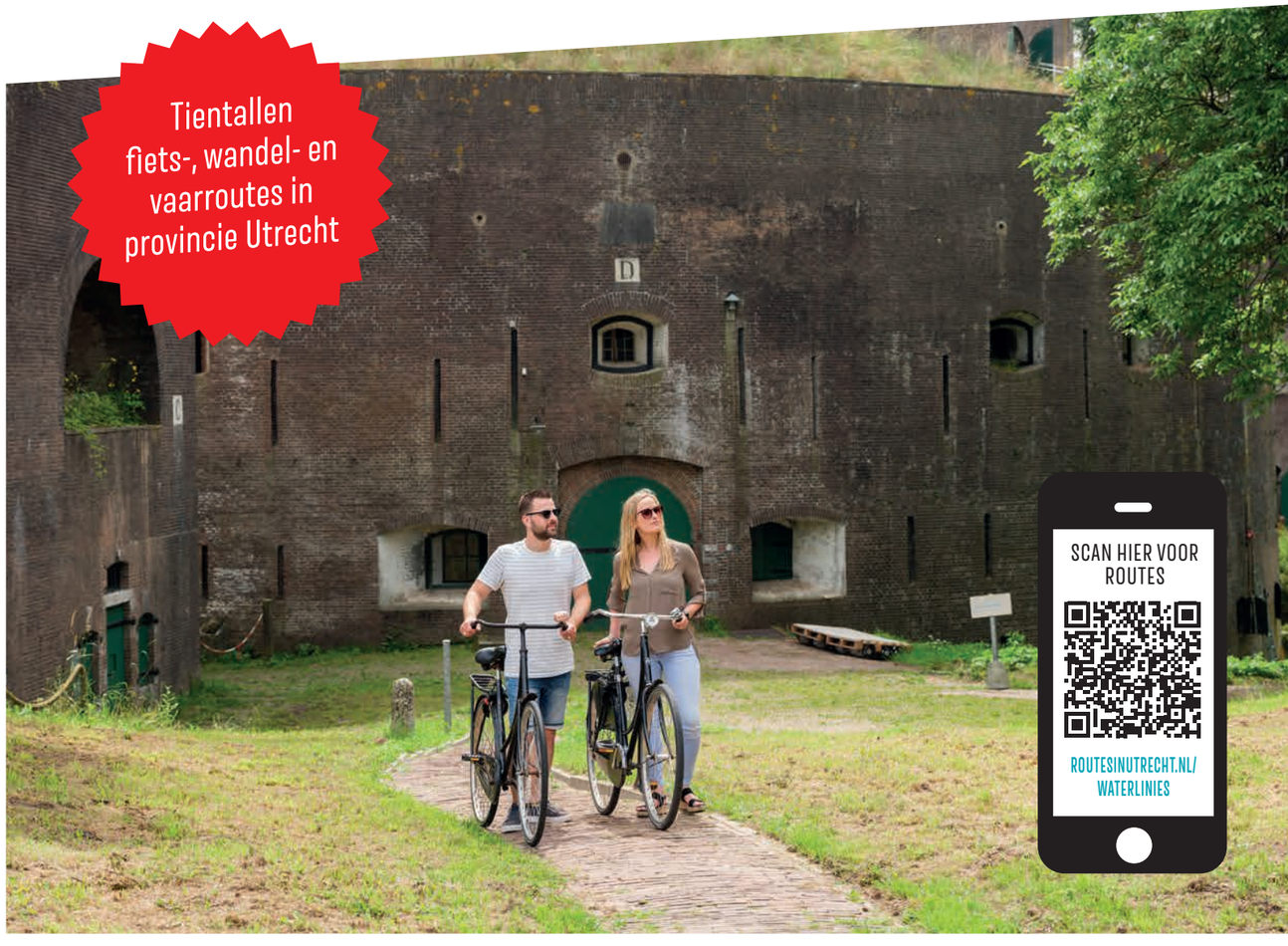

ROUTESINUTRECHT.NL

ROUTEBUREAU UTRECHT.

LAATSTE TOEVLUCHTSOORD VOOR DE *koning*

Eind 19de eeuw kreeg Amsterdam een extra verdedigingslinie. In dit nationaal reduit kon de regering zich in geval van nood met het leger terugtrekken.

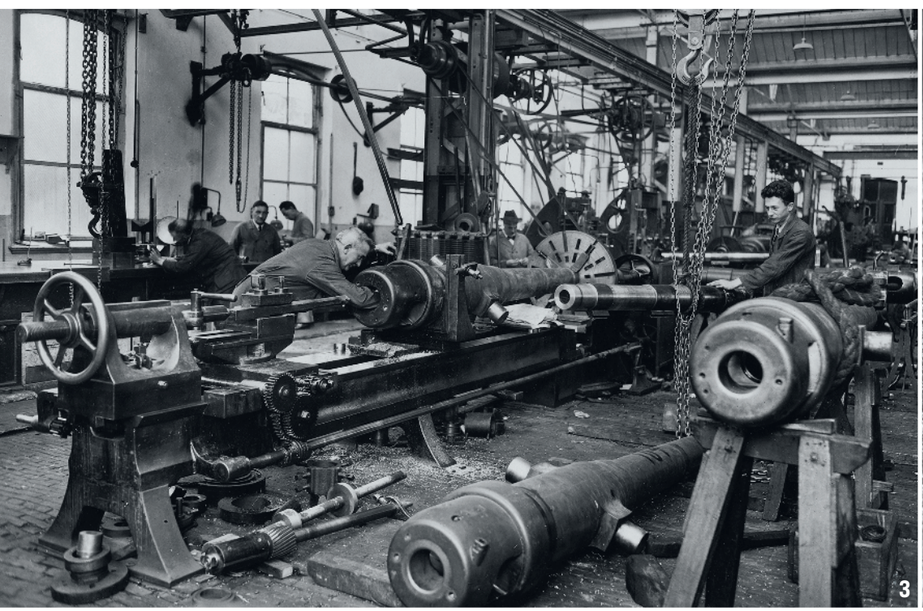

TEKST: FRANS BOSSCHER, FOTO'S: PASCAL FILEMICH, NIMH, ZAANS MUSEUM

Sinds het Rampjaar 1672 was de militaire strategie van Nederland eigenlijk ongewijzigd. Het economisch hart van het land in het westen werd verdedigd met een waterlinie, die liep van de Biesbosch tot de Zuiderzee. De Vestingwet uit 1874 voegde daar een element aan toe. Amsterdam kreeg een extra verdedigingslinie: de Stelling van Amsterdam met 45 forten en een lengte van 135 kilometer. De hoofdstad kreeg zo de rol van laatste "wijkplaats voor landsregering en krijgsmacht", het nationaal reduit. Als de vijand door de Nieuwe Hollandse Waterlinie zou breken, kon het veldleger zich terugtrekken in het reduit. Samen met de burgers van Amsterdam, zo was het idee, moest het leger dan standhouden tot een bondgenoot Nederland kwam bevrijden.
Om voorbereid te zijn op een vijandig beleg kwamen delen van de Haarlemmermeer en de Beemster in de Stelling te leggen om te zorgen voor graan, zuivel en andere voedingsmiddelen. Er kwamen steenkooldepots en voedselpakhuizen. De grondwaterbel onder Fort aan de Nieuwe Meer leverde drinkwater. Twee bestaande kruitfabrieken (in Oudekerk aan de Amstel en in Muiden) en nieuwe wapenfabrieken op het Hemveld (zie kader) leverden geschut en munitie. Ook kwamen er twee vliegkampen: Vliegkamp Schiphol en Marinevliegkamp Schellingwoude.
Amsterdam was niet de enige Europese stad die als reduit fungeerde. Parijs was in de eerste helft van de 19de eeuw versterkt met een kring van forten. Ook Lyon, de tweede stad van Frankrijk, kreeg een kringstelling, net als Luik, Antwerpen, Boekarest en Kopenhagen.
In 1914 gold de Stelling van Amsterdam als een van de best versterkte posities van Europa. Maar nadat Duitse troepen Luik en Antwerpen aan het begin van de Eerste Wereldoorlog vrij gemakkelijk innamen, concludeerde opperbevelhebber Snijders dat ook de Nederlandse stellingen onverdedigbaar waren.

HEMBRUG MUSEUM

Een belangrijk aspect van de zelfvoorziening van de Stelling van Amsterdam was de productie van wapens en munitie. Daarvoor kwam er in 1899 een fabriek op het Hemveld aan het Noordzeekanaal, niet ver van Zaandam: Munitiefabriek Hembrug. De fabriek was in 1679 in Delft opgericht door koning-stadhouder Willem III en heette toen de Staatse Affuitmakerij. Het Hembrug Museum vertelt het verhaal van de fabriek, die in 2003 dicht ging. Van april t/m november kun je op iedere eerste zondag van de maand je bezoek aan het museum combineren met een rondleiding. **zaansmuseum.nl/hembrug-museum**

***1.** Koning-Stadhouder Willem III **2.** Fort en vliegkamp Schiphol in 1934 **3.** Herstel geschutslopen Artillerie Inrichtingen (1914)*
***4.** Manouevres Artillerie in 1912*

12 soldaten konden zich er verschuilen tijdens beschietingen

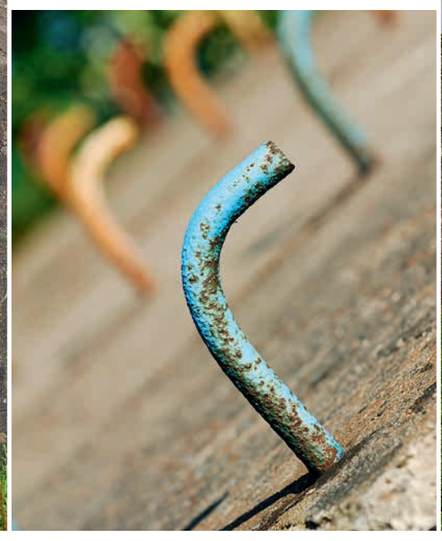

Piramides
IN HET HOLLANDSE POLDERLAND

Verspreid in de polders in West-Nederland liggen *grauwe betonblokken*. Ze maken nieuwsgierig. Wat doen deze bunkerachtige *bouwwerken* daar?

TEKST: FRANS BOSSCHER, FOTO'S: JESSICA DE KORTE, MARTIN VAN LOKVEN, DESIREE MEULEMANS, RBT RIVIERENLAND, PETER VAN STEENBERGEN

Ze lijken lukraak uitgestrooid te zijn over het landschap. Overal in de Randstad zie je ze vanaf de weg liggen in weilanden. Toch zijn die betonnen bouwwerken er volgens een doordacht plan neergezet. Ze lijken op bunkers. Daarom wordt vaak gedacht dat de Duitse bezetters ze in de Tweede Wereldoorlog hebben gebouwd. Maar ja, waarom hebben ze dat dan op die plaatsen gedaan? Nee, ze zijn gebouwd door ons eigen leger in 1939 en 1940. Als je ze op de kaart ziet liggen, in een lang, slingerend snoer tussen de Biesbosch en het IJsselmeer en rondom Amsterdam, wordt de logica al snel duidelijk. Ze liggen langs het Oost- en het Zuidfront van Vesting Holland, die grotendeels samenvielen met de Hollandse Waterlinies.

SCHUILPLAATSEN

Het gaat voornamelijk om zogeheten groepsschuilplaatsen, maar er staan ook kazematten tussen. De schuilplaatsen en de kazematten vormden met loopgraven groepsnesten. Vaak staan ze bij forten. Bij Acquoy aan de Linge is zo'n groepsnest heel mooi gereconstrueerd.
In de groepsschuilplaatsen konden 12 soldaten zich terugtrekken tijdens artilleriebeschietingen of bombardementen. Er stonden geen mitrailleurs of kanonnen opgesteld, ze waren alleen bedoeld om te schuilen. Wel was er een schietgat bij de deur om de soldaten die naar binnen of buiten gingen dekking te geven. Kazematten hadden wel een gevechtsfunctie. Er waren schietgaten in gemaakt voor zware wapens, zoals mitrailleurs en luchtafweergeschut. Behalve langs Vesting Holland werden er ook kazematten gebouwd op de Afsluitdijk bij Den Oever en Kornwerderzand, in de Grebbelinie en in de jaren vijftig langs de IJssellinie.

SCHUINE KANTEN

Al meteen na de Eerste Wereldoorlog zijn er 224 groepsschuilplaatsen gebouwd op diverse plaatsen in de Hollandse Waterlinies. De groepsschuilplaatsen die kort voor Tweede Wereldoorlog werden gebouwd, waren een verbeterde versie: Type P, ook wel Piramides genoemd vanwege de schuine kanten. Ze waren 8,2 meter lang, 6,5 meter breed en 4,85 meter hoog. De ingang van 1 bij 1 meter zat 1,05 meter boven het maaiveld, zodat er bij inundaties geen water in kon stromen. Drie zijden van de schuilplaatsen waren aan de bovenkant schuin, waardoor granaten en bommen ervan afrolden.
Op de meeste schuilplaatsen zijn op de schuine vlakken haken of beugels aangebracht. Aan de haken konden camouflagenetten worden opgehangen om ze in het open land minder opvallend te maken. De beugels dienden om planken te bevestigen, waarop graszoden werden gelegd. Zo werd de schuilplaats niet alleen gecamoufleerd, maar ook beter beschermd.
In totaal zijn er 772 groepsschuilplaatsen en zo'n 800 kazematten gebouwd. Van de 772 groepsschuilplaatsen zijn er nog 572. Veel hebben intussen de status van rijksmonument gekregen en fungeren nu als verblijf voor vleermuizen.

UIT BETON GEGOTEN
Gedreven door nieuwsgierigheid inventariseerden de fotografen Hendrik Dijk en Rob Hoekstra, samen met vele anderen, de groepsschuilplaatsen. In hun boek *Uit beton gegoten* belichten ze de geschiedenis en het huidige gebruik.

WATERLINIE IN WERKING

Door de ligging in een delta van grote rivieren leeft Nederland al duizenden jaren met water. Onze voorouders slaagden erin om dit kleine stukje aarde bewoonbaar te maken. Met de aanleg van dijken en polders werkten ze het water weg.

Sinds de 16de eeuw zetten ze land echter ook weer onder water, om het rijke westen te beschermen tegen vijanden uit het oosten. Dijken werden daarvoor doorgestoken, waarna polder vol water stroomden. Zo ontstond een barrière waar de vijand moeilijk doorheen kon komen: te diep voor soldaten te paard en te ondiep voor boten. Deze methode om land onder water te zetten noemen we inunderen.

Bekijk hier een animatie over de werking van de linie.

1 KOMMEN EN POLDERS

Hoe vlak ons land ook is, het landschap kent nog behoorlijke hoogteverschillen. Van die verschillen is gebruik gemaakt om gebieden onder water te kunnen zetten. De Nieuwe Hollandse Waterlinie werd daarvoor opgedeeld in 9 kommen, groepen van polders die weinig hoogteverschillen kenden. In de Stelling van Amsterdam waren er ruim 60 kleine polders met allemaal een ander waterpeil.

2 ZOET OF ZOUT WATER

Cruciaal voor het functioneren van een waterlinie is dat er snel voldoende water in de kommen en de polders kan stromen. Zoet water uit rivieren, poldervaarten en boezems had de voorkeur, omdat dat de minste schade aan het boerenland toebracht. Maar als het niet anders kon, werd zout water uit de Zuiderzee en de Noordzee aangevoerd.

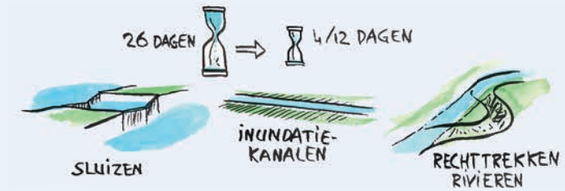

3 WATER LATEN STROMEN

Op enkele plekken liepen polders vol als de gemalen stil werden gezet. Maar op meeste plekken moest het water van ver komen. Dat kon lang duren. Daarom werden extra sluizen gebouwd, inundatiekanalen gegraven en rivieren rechtgetrokken. Zo werd de inundatietijd theoretisch teruggebracht van 26 naar 4 tot 12 dagen.

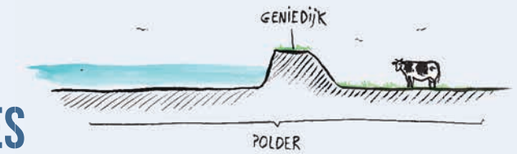

4 KEERKADES

Het was niet altijd nodig om polders volledig onder water te zetten. Daarom zijn in een aantal polders keerkades of inundatiedijken aangelegd. De Geniedijk in de Haarlemmermeer maakte het bijvoorbeeld mogelijk om het zuidelijke deel onder water te zetten, en het noordelijke deel droog te houden.

5 IN DRIE FASES

Bij mobilisaties en oorlogsdreigingen waren er 3 fases bij de inundaties:

FASE 1 is het voorbereidingspeil: sloten waren tot de rand toe gevuld, de laagstgelegen terreinen stonden onder water.

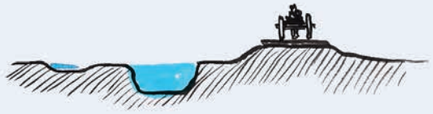

FASE 2 is het voorlopig inundatiepeil: wegen waren nog bruikbaar, maar de rest stond onder water.

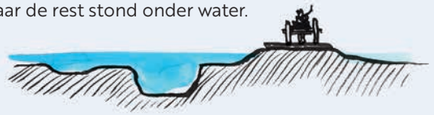

FASE 3 is het volledige inundatiepeil: de ideale waterstand van 30 tot 50 centimeter werd bereikt.

6 INUNDATIEWET

In 1896 nam de Tweede Kamer de Inundatiewet aan. In deze wet werd voor het eerst vastgelegd dat boeren hun schade aan weilanden en akkers door inundaties vergoed kregen. Daarmee wilde de regering voorkomen dat boeren zich tegen onderwaterzettingen zouden keren, zoals in het verleden diverse keren was gebeurd.

7 UITVINDINGEN

Sluizen speelden een cruciale rol bij het onder water zetten van polders. Het was soms nodig om een sluis ook tegen de druk van hoog water in te kunnen openen. Daarvoor bedacht Jan Blanken in 1809 de waaiersluis. Een andere vinding was de plofsluis, waarmee je een kanaal bij oorlogsdreiging snel kon afsluiten.

8 KLIMAATVERANDERING

Veel onderdelen van het watersysteem van de Hollandse Waterlinies, met name de civiele werken, worden nog steeds gebruikt om ons land droog te houden. Bij extreem hoge waterstanden en ook bij droogte kan het systeem van inunderen opnieuw worden ingezet. Nu om ons te beschermen tegen een nieuwe vijand, het veranderende klimaat.

9 PARAATHEID

Het totale systeem van de Hollandse Waterlinies is nooit in werking gesteld. Wel is het drie keer in staat van paraatheid gebracht: de Frans-Duitse oorlog (1870-1871), de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) en in aanloop naar de Tweede Wereldoorlog (1939-1940). Tijdens de laatste oorlog hebben de Duitsers delen geïnundeerd door dijken op te blazen. Na de oorlog is het systeem gebruikt om het land zo snel mogelijk weer droog te krijgen.

TEKST: FRANS BOSSCHER, ILLUSTRATIES: MARTIJN CORNELISSEN

OP AVONTUUR MET *de kinderen*

Sebastiaan en Sharon Numan gaan regelmatig op *ontdekkingstocht* naar mooie historische locaties met hun 4 kinderen: Asher (4), Vanna (7), Judah (10) en Keela (13). Hun *ervaringen* delen ze op nederlandsglorie.nl. Speciaal voor FORT! bezochten ze *drie locaties* in de Hollandse Waterlinies.

FORT K'IJK:

GESCHIEDENIS MET EEN SPEELS TINTJE

Fort K'IJK ofwel Fort van Krommeniedijk brengt het soldatenleven van vroeger tot leven met een boeiend museum. Terwijl Vanna gefascineerd keek naar de sierlijke lichtprojecties, speurde Asher vanuit de Kijkkoepel naar vogels en zweert dat hij iets zeldzaams heeft gezien. Na alle avonturen deel je je ervaringen in het café bij een koffie of een ijsje, met een bordspel binnen handbereik. Vanna genoot extra van haar overwinning bij Rummikub, want een fort verkennen is leuk, maar winnen blijft het mooist.
fortkijk.nl

STRUINEN DOOR VERBODEN KRINGEN

Deze gloednieuwe route van 3,5 km bij Culemborg biedt een avontuurlijke mix van natuur en historie. Vanaf Werk aan het Spoel wandel je langs de Lek. Vanna rende onvermoeibaar over de strandjes, terwijl Asher gefascineerd Fort Everdingen verkende. Dit fort is vrij toegankelijk, je kunt er een kop koffie drinken en een spelletje spelen in het café. In de brouwerij kun je een speciaalbiertje kopen voor thuis. De tocht eindigt bij Caatje aan de Lek. Je vindt dit uitje in de RoutAbel-app.

STRUINEN-DOOR-DE-VERBODEN-KRINGEN
Download deze route

FORT NIGTEVECHT:

EEN VERBORGEN SPEELPARADIJS

In het weekend kun je op Fort Nigtevecht neerstrijken. Het doolhof van kamers en gangen nodigt uit tot verkenning. Asher sloeg geen hoekje over en rende enthousiast door elke gang, terwijl Keela in de huiskamer neerstreek om wat gitaar te spelen. Er is een expositie 'Bewapend met water' over het leven op het leven op het fort tijdens WOI. Een virtuele dronevlucht laat zien hoe het fort en de waterlinie ons land verdedigden. Buiten kun je een wandeling rondom het fort maken, waar de stilte en het groene landschap je even helemaal uit de drukte halen.
natuurmonumenten.nl/fortbijnigtevecht

SPECIAAL LESPROJECT VOOR SCHOLEN

LEERLINGEN ONTDEKKEN GEHEIM WATERLINIES

Veel kinderen zijn zich er niet van bewust dat ze dicht bij een unieke verdedigingslinie wonen. Daarom is er voor leerlingen in de bovenbouw van het basisonderwijs een lesproject over de waterlinies gemaakt.

In vier lessen worden de kinderen uitgedaagd om de Hollandse Waterlinies te ontdekken. In een van de lessen gaan ze met de klas naar een fort in de buurt. Ze leren dat de waterlinies een slimme uitvinding zijn met water als bondgenoot. Zo slim, dat de waterlinies nu Unesco Werelderfgoed zijn.

Door kinderen op jonge leeftijd in aanraking te brengen met het verhaal van de waterlinies, wordt de basis gelegd voor het behoud van dit unieke erfgoed, ook in de toekomst.

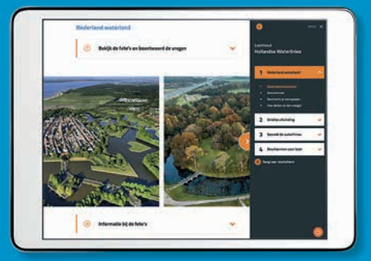

KIJK VOOR MEER INFORMATIE OP
HOLLANDSEWATERLINIES.NL/EDUCATIE

Tijdreis door de natuur

Heerlijk wandelen door de natuur én genieten van cultuurhistorie? De boswachters van Natuurmonumenten hebben de 10 mooiste wandelroutes langs forten en kastelen op een rij gezet. Scan de QR en vraag het routeboekje gratis aan.

Natuurmonumenten

Beleef de Hollandse Waterlinies vanaf het water met DE LINIEPONT

Deze pont vaart tussen Werk aan het Spoel - Fort Everdingen - Werk aan de Groeneweg.

Bel ter plaatse de schipper voor een overtocht.

www.liniepont.nl

Forten, vestingsteden en UNESCO Werelderfgoed

Ontdek het rijke verleden van Gooi & Vecht op
visitgooivecht.nl/forten